

I. УВОДНА РАЗМАТРАЊА И МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

1. ИЗБОР И ФОРМУЛАЦИЈА ПРОБЛЕМА

У посљедњој декади XX и на почетку XXI вијека у свим сферама живота дешавају се убрзане и велике промјене. Тако се и криминалитет као друштвена појава константно мијења, како по формама, тако и по интензитету, усљед процеса глобализације, свеопштег технолошког развоја, компјутеризације и демократизације, и успјешно се прилагођава свим савременим друштвеним односима.

Све државе у свијету без обзира на географски положај, државно и политичко уређење, облике државне власти и степен развоја, суочене су са проблемима у погледу супротстављања свим облицима савременог криминалитета, који, а посебно његови најтежи облици, све више добијају интернационални карактер. У складу са тим и савремена наука кривичног права, кривичнопроцесног права, криминалистика и друге науке које се баве сузбијањем и спречавањем свих видова појединачног и масовног криминалитета, прилагођавају се наведеним друштвеним токовима и све више попримају обиљежја динамичности, већег степена универзалности и све већег утицаја на законодавна рјешења на глобалном и локалном нивоу.

Усљед ових процеса, данас нестају разлике између појединих правних система, стварају се универзални принципи, под утицајем међународног права нормирају и примјењују иста или слична правила, институције које примјењују правила и сл. Једна од основних карактеристика савремених кривичних поступака јесте да се у њима све већи значај даје материјалним доказима. Међутим, и поред све већих техничких могућности анализе материјалних доказа, и даље у кривичним поступцима значајно мјесто заузимају лични докази, између којих доминантну улогу имају доказни закључци који произилазе из исказа свједока.

Од свих доказних средстава која се примјењују у циљу утврђивања чињеничног стања у кривичном поступку, најчешће се примјењује исказ свједока. Као посредно, лично и најстарије доказно средство он је примјењиван с промјењивом доказном снагом у свим правним системима. Свједок, као носилац обавјештења која су резултат његових

чулних опажања о кривичном дјелу, учиниоцу или о другим важним околностима, даје исказ пред надлежним судом, тужиоцем или овлашћеним службеним лицем. Свједок може дати исказ у току цијелог поступка, како у преткривичном поступку, тако и у кривичном поступку, па и на претресу пред другостепеним судом.

Као посебан вид саслушања свједока често се спроводи радња препознавања са циљем да се идентификује лице (осумњичени или оптужени), ствар (која је прибављена кривичним дјелом или је послужила за извршење кривичних дјела или је на други начин у вези са кривичним дјелом), леш или мјесто кривичног догађаја. И поред свих технолошких иновација, напретка у области психолошке и криминалистичке теорије и праксе, као и осавремењавања кривичног поступка уопште, радња препознавања се изводи на исти начин и по истим или сличним правилима.

Досадашња сазнања о начину вршења радње препознавања у кривичном поступку, као и о евентуалној примјени неких нових резултата психолошких и криминалистичких истраживања указују на оправданост и значај овог истраживања.

2. ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања је проистекао из формулације проблема и константне актуелности вршења ове радње, која се у циљу утврђивања чињеничног стања у кривичном поступку често примјењује и чији резултати у значајној мјери знају бити опредјељујући за доношење тужилачких и судских одлука. Већ у наслову предмета истраживања дато је прелиминарно одређење предмета, а то је значај препознавања са аспекта криминалистичке и форензичке теорије и праксе.

Научна сазнања указују да у скоро сваком кривичном поступку учествује барем један свједок који даје значајан допринос у расвјетљавању кривичног дјела. Свједок као носилац обавјештења која су резултат његових чулних опажања о кривичном дјелу, учиниоцу и о другим важним околностима, даје исказ пред надлежним судом, тужиоцем или овлашћеним службеним лицем.

Сазнања о инхерентној непоузданости исказа свједока и резултата препознавања у кривичном поступку проистекла су из истраживања богате судске праксе, али и вршења експеримената. Наиме, многа истраживања су указала да је до доношења

погрешних осуђујућих пресуда најчешће долазило усљед нетачног препознавања од стране свједока очевидаца. Десетљећима прије појаве ДНК форензичке идентификационе методе психолози су указивали на потребу детаљнијег и опрезнијег тумачења резултата добијених спровођењем радње препознавања. Још је почетком XX вијека *Hugo Münsterberg*, њемачко-амерички психолог, указивао на потребу да судијама и истражиоцима, при тумачењу исказа и утврђивању кредибилитета свједока, помажу стручњаци из области психолошких наука.¹ Под тематским насловом „*Identification*“, 1926. године издат је стручни часопис „*South African Law Journal*“ у којем је приказано неколико случајева погрешних идентификација осумњичених, и закључено да је усљед погрешних препознавања и осуде невиних лица, од стране јавности дошло до неповјерења у правосудни систем.² *Edwin Borchard* је у својој књизи „Осуда невиних“ 1932. године утврдио да су погрешна препознавања најчешћи узрок анализираних 65 погрешно изречених пресуда.³ Међутим, тек средином и крајем 1970-тих година психолози су, након спроведених истраживања, почели масовније објављивати стручне чланке и студије које указују на иманентну непоузданост свједоковог исказа, као и на факторе који утичу на процесе опажања, памћења и препознавања. Инициране наведеним резултатима, реаговале су владине институције појединих држава, као у случају Енглеске, гдје је 1976. године формирана Девлинова комисија, која је анализирали велики број идентификација препознавањем спроведених у периоду 1908–1970. године. Комисија је закључила да су, од анализираних око 300 предмета у којима је једини доказ препознавање извршено од стране свједока, у 74% случаја изрицане осуђујуће пресуде. Након проналаска и примјене ДНК идентификационе методе, доказано је да је узрок доношења већине погрешно осуђујућих пресуда нетачна идентификација извршиоца од стране свједока очевидаца.⁴ Недавна истраживања

¹ Münsterberg, H., *On the witness stand*, New York, 1908, цитирано у: Wells, G. L., Memon, A., Penrod, S., *Improving Its Probative Value*, *Psychological Science*, 2006, Volume: 7, Issue: 2, Pages: 45–75.

² Rust, A., Tredoux, C., *Identification paradigms: an empirical survey of legal recommendation and police practice in South Africa*, Department of Psychology University of Cape Town, 1997, <http://web.uct.ac.za/depts/psychology/plato/Rust.pdf>, 26. маја 2010.

³ <http://www.innocenceproject.org/understand/Eyewitness-Misidentification.php>, 12. септембра 2010.

⁴ Tredoux, C., Parker, J. F., Nunez, D., *Predicting eyewitness identification accuracy with mock witness measures of lineup fairness: Quality of encoding interacts with lineup format*, *South African Journal Psychology*, 37(2), 2007, стр. 207–222; Turtle, J., Lindsay, R. C. L., Wells, G. L., *Best practice*

указују да је у више од 90% случајева у којима је након примјене ДНК методе ослобођен извршилац, правоснажна осуђујућа, а касније укинута пресуда заснована на препознавању од стране свједока.⁵ Амерички криминолог *Roland Huff* је анализирао око 500 изречених пресуда у којима је погрешно утврђено чињенично стање и утврдио да се од тог броја око 60% случајева односи на погрешна препознавања.⁶ Све ово је утицало на свестраније сагледавање правилне употребе препознавања и у појединим државама (САД, Енглеска, Канада) донесена су обавезујућа упутства за полицијске службенике који спроводе ову радњу.

Закони о кривичним поступцима регулишу препознавање лица и предмета, али се код регулисања ових радњи задржавају на нивоу општости. Ни теоретичари кривичнопроцесног права, у својим уџбеницима, нису се подробније упуштали у начине извођења радње препознавања, него су, уз краће осврте на законско регулисање, тумачили доказну вриједност и давали јој индицијални или доказни значај. Зато је криминалистичко-форензичкој теорији и пракси остављено да у сарадњи са другим наукама (прије свега психологијом) пронађе ефикасне и поуздане начине извођења препознавања и у оквиру њих диференцира и дефинише различите врсте препознавања, и то: препознавање лица, препознавање предмета, препознавање лешева и препознавање мјеста кривичног догађаја.

Предмет овог истраживања је сагледавање свих аспеката препознавања, прије свега психолошког, а онда криминалистичког и кривичнопроцесног, а посебно у вези са различитим схватањима појма и дефинисања препознавања, његове улоге и доказне вриједности.

Под појмом препознавање уопштено подразумијевамо да се угледа или опазе неко у гомили људи.⁷ С обзиром на то да се радња препознавања темељи на нечијој субјективној процјени да је исправно опазео неки догађај, лице или предмет, односно да

recommendation for eyewitness evidence procedures, The Canadian Journal of police and services, 2003;
Green, M., *Errors in Eyewitnesses Identification Procedures*,
<http://www.visualexpert.com/Resources/mistakenid.html>, 27. септембра 2010.

⁵ Wells, G. L., & Olsen, A. O., *Eyewitness Testimony*, Annual Review of Psychology, 54, 2003, стр. 277–295.

⁶ Huff, C. R. *Wrongful conviction: Societal tolerance of injustice*, Research in Social Problems and Public Policy, 4, 1987, стр. 99–115.

⁷ *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007, стр. 1021.

је препознавање свијест да је неки објекат био предмет субјективног искуства,⁸ спроведена су бројна истраживања психолошких аспеката препознавања, првенствено као комбинација јасно издвојених области специјализације у експерименталној психологији, укључујући перцепсију, памћење и социјалну психологију.⁹ У намјери да изврши препознавање, свједок мора да добро опази објекат, задржи тако прецизиран лик без икаквих промјена у меморији и евоцира вјеран лик када га препознаје. Термин препознавање се односи на читав овај процес. Проучавање ове појаве је раније било сведено на истраживања у области сваке од поменутих фаза. Специјалисти у области перцепције су били концентрисани на факторе који утичу на свједокову свијест о објектима и њиховим односима. Психолози који су се бавили меморијом проучавали су промјене које се дешавају од времена када је догађај или лик опажен, па до тренутка када се сјећање на њих евоцира. Социјални психолози су заинтересовани за начин на који друге особе или средина утичу на свједоково понашање кроз читав овај процес.¹⁰ Међутим, у посљедњих пола вијека истраживања су јасно показала неоснованост подијељености оваквих концепција, јер перцепција није само пасивно записивање догађаја у глави, него конструктиван процес помоћу којег људи, свјесно или несвјесно, селективно примају само минималан број сигнала које шаље околина, те представа о догађају трпи константне промјене, а начин на који се евоцирају информације скоро увијек деформише запамћено, док сугестије обликују сјећање.

Препознавање је оперативна или истражна радња којом се утврђује идентитет неког лица, леша, мјеста догађаја, ствари или предмета,¹¹ па појам препознавања многи криминалисти и кривични процесуалисти дефинишу као идентификацијску методу, али и као посебну врсту исказа свједока. Сагледавањем резултата добијених препознавањем, уочава се да вршење ове радње има како криминалистички, тако и форензички значај у утврђивању истине. Наиме, уколико се радња препознавања врши као неформална, општа оперативно-тактичка радња, добијени резултати имају

⁸ Бошковић, М., *Криминолошки лексикон*, Нови Сад, 1999, стр. 270.

⁹ Миловановић, З., *Психолошки аспекти препознавања лица у кривичном поступку*, Анали Правног факултета у Београду, 1-4, стр. 506.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Бошковић, М., *Криминолошки лексикон*, Матица српска, Нови Сад, 1999, стр. 270.

индицијални значај, а уколико се предузима у склопу формалног саслушања свједока, у склопу одредаба кривичнопроцесних закона, без обзира да ли радњу предузима тужилац или овлашћено службено лице, резултати могу имати доказни значај.

Како је значај радњи препознавања у одређењу и начину спровођења првенствено дала криминалистика, а све више и форензика, овом приликом ће се укратко дефинисати и појмовно разграничити криминалистика и форензика. Појам криминалистика почео је да употребљава Ханс Грос, који се сматра творцем криминалистике као помоћне кривичноправне науке, уврштавајући је у криминологију, која пружа цјеловито знање о злочину.¹² Развијајући се истовремено као научна и као практична дисциплина, криминалистика изучава и прихвата законитости и правила других наука, прилагођавајући их и непосредно примјењујући, а, у исти мах, изграђује и сопствене научне и на практичном искуству засноване методе и средства.¹³ Тако се криминалистика дефинише као наука која се бави изучавањем метода откривања и истраживања кривичних дјела и њихових учинилаца, као и развојем стратегија супротстављања криминалитету. Она проучава начине извршења кривичних дјела; методе практичног сузбијања криминалитета (репресивне и превентивне); унапређује информационе токове у оквиру свих фаза кривичног поступка; проналази најефикасније начине предузимања оперативних радњи и радњи доказивања у оквиру важећих законских оквира; оптимизује употребу техничких метода и средстава и доприноси стварању нових и изучава закономјерности настанка, проналажења, обраде и вредновања доказних информација. Другим ријечима, криминалистика је наука која се бави изучавањем стратегије, тактике, методике и технике откривања, сузбијања и превенције криминалитета на нивоу појединог кривичног дјела и појаве у цјелини.¹⁴ Управо су криминалисти, спроводећи је, радњи препознавања дали значај оперативне информације или доказни значај, зависно од тренутка и начина извођења. Ако се препознавање предузима као оперативно-тактичка радња, информације које се добију тумачењем резултата извршеног препознавања могу се сматрати само и једино

¹² Ханс Грос је 1893. године у уџбенику „Приручник за истражне судије“ (*Handbuch für Untersuchungsrichter*) одређује појам и предмет криминалистике.

¹³ Жарковић, М., *Криминалистичка тактика*, Београд, 2009, стр. 11.

¹⁴ Симоновић, Б., Матијевић, М., *Криминалистика тактика*, Бања Лука, 2007, стр. 17.

оперативним информацијама, које би могле да добију облик и снагу доказа тек у кривичном поступку, односно предузимањем истражних радњи, а потом и покретања кривичног поступка.¹⁵

Сагледавајући важност исказа сваког свједока датог како на главном претресу, тако и у фази истраге, све више увиђамо значај примјене не само знања из криминалистике, већ и форензике, првенствено форензичке психологије. У погледу одређења појма форензичких наука долази се до одређених проблема, с обзиром на то да се ради о више наука чији методи се користе у криминалистици, па су најчешћа мишљења која под појмом форензичких наука подразумевају примјену научних метода у истраживању кривичних дјела, или истраживање мјеста извршења кривичног дјела и откривање, односно фиксирање и паковање материјалних трагова, или се форензичке науке доводе у везу са институтима и лабораторијама у којима се врше криминалистичка вјештачења.¹⁶ Данас се под појмом форензичке науке подразумева скуп научних принципа и техничких метода које се примјењују код истраживања кривичних дјела ради доказивања постојања кривичних дјела и помоћи, првенствено правосуђу, да утврди учиниоца кривичног дјела, односно форензика подразумева примјену научних метода код откривања и тумачења (вјештачења) материјалних трагова, па се и стручњаци који обављају ове послове називају форензичари. Форензичке науке се користе за давање одговора на специфична питања, од којих су три темељна: 1) да ли је извршен злочин? (2) Ко га је починио? (3) Како је извршен?¹⁷ Као период значајнијег развоја и примјене форензичких наука може се навести крај XX и почетак XXI вијека, када се израз криминалистичка техника, односно научно истраживање злочина често замјењује изразом форензичке науке, јер се област форензике која се бави научним испитивањем и обрадом догађаја везаних за криминалне радње може назвати криминалистичка форензика. Међутим, у посљедње

¹⁵ О значају оперативних и доказних информација и фиксирању доказних информација видјети у: Водинелић, В., *Криминалистика, откривање и доказивање, I том*, Скопје, 1985. стр. 53–57.

¹⁶ Бошкових, М., *Могућности и значај примјене форензичких метода у криминалистици*, Зборник радова: Криминалистичко форензичко истраживања, Интернационална асоцијација криминалиста, Бања Лука, 2011, стр. 17.

¹⁷ Ивановић, А. Б., *Основи форензичких наука у систему образовања правника и криминалиста*, Зборник радова, Право и форензика у криминалистици, Криминалистичко-полицијска академија Београд, 2009, стр. 236.

вријеме, поред фундаменталних форензичких наука (форензичка физика, форензичка биологија, форензичка хемија, форензичка математика), све више се развија форензика примијењених наука, у оквиру које значајно мјесто заузима форензичка психологија. Наиме, форензичка психологија као психолошка дисциплина се бави психолошким проблемима у кривичном поступку и, поред осталог, даје нам одговоре на психолошка питања у погледу свједочења. Тако се форензичка психологија јавља као спона између психологије и кривичног правосудног система, а важан аспект форензичке психологије је могућност да форензичари могу свједочењем на суду да преформулишу психолошке налазе у правни језик и пруже информације судијама, тужиоцима, полицајцима, адвокатима, између осталог о кредибилитету свједока који је извршио опажање и препознавање.¹⁸

Структура рада

У овом раду је, послије уводних разматрања и методологије истраживања, у II поглављу објашњено психолошко становиште давања исказа, јер се радња препознавања темељи на субјективној процјени свједока (субјекта идентификације) да је исправно опазио неко лице, предмет или мјесто кривичног догађаја (објекат идентификације).

У III поглављу објашњено је криминалистичко и кривичнопроцесно становиште препознавања, јер су законима прописани услови и начин извођења ове радње, а криминалистика је пронашла и усавршила најоптималније научне и на практичном искуству засноване методе и разрадила тактику и технику њеног извођења.

У IV поглављу је анализиран форензички значај препознавања, тј. доказна вриједност са теоријског аспекта, као и схватање судске праксе у вези са спровођењем радњи препознавања, са посебним освртом на препознавање лица упамћених у трауматским ратним околностима.

У V поглављу су исказани статистички подаци емпиријског истраживања спроведеног на подручју Окружног суда у Добоју, односно Окружног тужилаштва

¹⁸ Више о томе: Blackburn, R., *What is forensic psychology? Legal and Criminological Psychology*, 1996, Feb; Vol 1(Part 1) 3–16; Gudjonsson, G., *Forensic psychology – the first century*, *Journal of forensic psychiatry*, 2(2), 1991, 129.

Добој, а које се у територијалном смислу подудара са надлежношћу Центра јавне безбједности Добој, и извршена је квантитативна и квалитативна анализа добијених и класификованих података.

У VI поглављу су наведене препоруке за вршење радњи препознавања, како у фази узимања описа, тако и у фази предочавања, док су у VII поглављу изнесена закључна разматрања.

3. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Имајући у виду да су нова законска рјешења одредила нове улоге, права и обавезе учесника кривичног поступка, али да се процесно регулисање радње препознавања у различитим епохама и у различитим правним системима није битније мијењало, тј. регулисано је на сличан начин, ово истраживање је предузето да се дође до одређеног фонда сазнања које ће, поред научног (хеуристичног и верификаторног), имати и практичну вриједност о самом предмету истраживања – радњи препознавања.

Научни циљ истраживања јесте стицање научног сазнања на нивоу теоријске дескрипције појма препознавања у склопу, првенствено, исказа свједока, као личног доказа у кривичном поступку. Циљ овог рада јесте да се укаже на карактеристичне активности организатора препознавања ради предузимања радњи којима се прикупљају, обезбјеђују и изводе искази свједока. У складу са тим, обрађена су посебна поглавља препознавања лица, предмета, лешева или мјеста кривичног догађаја са неопходним испуњењем материјалних и формалних услова за извршење ове радње, свим заблудама и грешкама које су могуће како код субјекта, тако и код објекта препознавања; начина прикупљања обавјештења, постављања питања, регистровања исказа, предочавања ради препознавања и документовања цијелог процеса препознавања.

Поред тога, одређена пажња је фокусирана на историјскоправни и упоредноправни приказ начина регулисања ове процесне радње, а након емпиријског истраживања су донијети закључци и препоруке у виду правила којих би требало да се придржавају организатори приликом припремања и спровођења ове радње.

4. ХИПОТЕЗЕ

Након утврђивања предмета и циља истраживања, утврђује се хипотеза као логичан и нужан сlijед мисаоних радњи и поступака у пројекту истраживања. Хипотеза, иако је заснована на претходном сазнању, односи се на научно недовољно познато. Хипотеза је у основи идеја (претпоставка) за коју вјерујемо да ће довести до рјешења проблема истраживања, или хипотеза је одређена претпоставка и још непровјерен суд за који претпостављамо да је истинит. Помоћу тог суда можемо тумачити и објашњавати низ одређених чињеница.

Основна хипотеза:

Претпоставља се да се радња препознавања у кривичном поступку најчешће предузима у току истраге од стране полицијских службеника, без активног учешћа тужилаца, и без коришћења стручне помоћи (психолога или криминалиста са специјалистичким знањима), као и да се приликом њеног припремања и предузимања не примјењују јединствена правила, чијом употребом би се избјегле грешке и уједно се повећала вјеродостојност добијених резултата, али да поступајући тужиоци и судије углавном поклањају повјерење резултатима извршених препознавања.

Појединачне хипотезе:

- Претпоставља се да се радње препознавања у кривичном поступку најчешће предузимају у фази истраге;
- Претпоставља се да радње препознавања углавном спроводе овлашћена службена лица, и то без активног учествовања тужилаца;
- Претпоставља се да не постоје прописи (инструктивни акти, упутства, модули и сл.) којима се утврђују правила о начину спровођења радње препознавања, а чија примјена би омогућавала једнообразност извођења ових радњи;
- Претпоставља се да се углавном врше непосредна (уживо) препознавања лица, а да се само изузетно врше препознавања лица на основу фотографија;
- Претпоставља се да се приликом спровођења радњи препознавања не користе услуге стручњака из области психологије или криминалистике, који би омогућили, како да се утврде услови у којима је обављено опажање и стања

свједока која су могла да утичу на процесе опажања и памћења, тако и да се на правилан начин проведе поступак узимања описа и предочавања ради препознавања без грешки и „контаминирања“ и на тај начин повећа поузданост добијених резултата;

- Претпоставља се да се на одговарајући начин не документују ове радње у погледу једнообразног сачињавања записника, фотодокументовања, аудио или аудиовизуелног снимања;
- Претпоставља се да повећањем старосне доби свједока резултати извршених препознавања постају непоузданији;
- Претпоставља се да је протек времена обрнуто пропорционалан са поузданошћу свједока, тј. да ће у случајевима када је прошао дужи временски период од опажања до препознавања, резултати свједоковог препознавања бити несигурнији и непоузданији;
- Претпоставља се да тужиоци и судије углавном поклањају вјеру резултатима извршених препознавања и да резултати препознавања значајно утичу на одлуке које доносе поступајући тужиоци и судије.

5. МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА

Метод који се примјењује јесте догматско-нормативни, са упоредноправним методом. Истраживачки поступци примијењени у раду заснивају се и на методима анализе садржаја, генерализације, специјализације, индукције и дедукције, дефиниције и класификације, доказивања и оповргавања, дескрипције и компарације. У раду се користи и статистички метод, како би се квантитативним проучавањем откриле одређене квалитативне и квантитативне карактеристике радњи препознавања.

Методолошку основу овога рада чини теоријско истраживање засновано на анализи садржаја научне литературе (домаће и стране), као и емпиријско истраживање засновано на анализи конкретних кривичних предмета у којима су спроведене радње препознавања лица и предмета, у периоду од 6 година на подручју Округног суда у Добоју, односно Округног тужилаштва у Добоју, а које се у потпуности подудара са подручјем које обухвата Центар јавне безбједности Добој.